

Европейската организация за образование в затворите е НПО, което обединява преподаватели, представители на затворнически администрации, научни работници, чиито интереси са свързани с образованието в затворите, съгласно препоръките на Съвета на Европа. Тя работи със затворническите администрации в Европа, но е напълно свободна и автономна. На всеки две години организацията провежда работни конференции за споделяне на опит, практики и чертаене на насоки. Тук ви предлагаме два интересни материали, представени от участници, ангажирани с темата.

European Prison Education Association

working to promote sound principles and good practice
in Europe and beyond...

Тоне Петерсен, Университет Трондхайм - Норвегия

Основната тема е въпросът: „Задоволява ли образованието в затвори потребностите на лишените от свобода?“

Преди да анализирам този въпрос ще дам обща информация за образованието в норвежките затвори. За да дам отговор на този въпрос трябва да дефинирам какви

са образователните нужди на затворниците. Ще представя и някои резултати от изследване в три затвора: Затвор с голяма численост на лишените от свобода -150 затворника, среден затвор; 50-60 затворника и малък затвор - 25 затворника.

Данните са събрани от учители, затворнически персонал и лишени от свобода. Ще се опитам да отговоря на въпроса от гледна точка на затворниците, така че ще акцентирам на събраните данни от учещи и

неучастващи в образователни програми лишени от свобода.

Основни сведения

Норвежката система в затворите е организирана по „внесен“ модел. Това означава, че услуги като образование и здравеопазване се предлагат от същите организации, както извън затвора. Идеята на „внесения“ модел е, че предлаганите на затворниците услуги ще бъдат еднакви по качество с предлаганите на цивилни граждани. Образователните институции назначават учителите и извършват обучението.

Образованието в затворите е една от няколко рехабилитационни програми в общата концепция на норвежката затворна система. Други дейности замислени като рехабилитационни програми са: *работните програми*, в които са заети по-голямата част от затворническата популация, *програмите за когнитивни умения*, предназначени за малък брой лишени от свобода. Една трета от всички лишени от

свобода участват в образователни програми. Така образованието в затворите се превръща във втората по мащабност дейност.

По-голямата част от затворниците в Норвегия изтърпяват присъди до три месеца. От образователните програми се очаква да задоволят нуждите на лишени от свобода с кратки и дългосрочни присъди. Това е едно от най-големите организационни предизвикателства на образованието в затвори.

В Норвегия се предлагат следните образователни програми 2001г.

- Програми на ниво основно образование - 9 % от курсовете се предлагат на ниво основно образование
- Програми на ниво средно образование - 54 % от курсовете се предлагат на ниво средно образование. Повече от половината обучаеми предпочитат общо образование. По-малко от половината се насочват към професионално образование.
- Краткосрочни курсове: компютърни умения, практически умения за ежедневиия живот, професионални умения. 37 % от образователните програми са краткосрочни курсове, които не са част от държавните учебно-образователни планове.

В някои от затворите лишени от свобода имат възможност да учат към колеж или университет на самостоятелно обучение. По принцип академичното образование не е част от програмите на затворите, но учителите с радост оказват помощ на затворниците. Всички обучаеми учат теоретични дисциплини. Много училища предлагат само теоретичната подготовка на професионалното образование. Урочната работа е организирана в малки класове - не повече от 5 ученика на един учител.

Участието в образователните програми не означава, че учащите трябва да се дипломират - целта е просто да участват в програмата. Учебното съдържание за основно и средно образователно ниво е обобщено в учебни модули по дисциплини. По този начин всеки ученик може индивидуално да избира кои модули да учи, както и сам да определи срока на обучението си в затвора и след напускането му.

Образователни програми се предлагат в 34 от 42 затвора. Има 11 „последващи звена“ извън затвора. Последващите звена се посещават от затворници преди освобождаване или от бивши затворници, които желаят да продължат започнатото в затвора образование.

Какви потребности имат лишени от свобода?

Образователни потребности

Средното образователно ниво на лишени от свобода е значително по-ниско от средното ниво на гражданите извън затвора. Някои изследвания показват, че средният брой на нуждаещите се от придобиване на основни умения, като четене и писане, е значително по-висок от средното ниво сред населението. Ръста на безработица сред лишени от свобода е много висок. Всички тези елементи свидетелстват за големи образователни дефицити, респективно потребности, сред затворническата популация.

Голям брой от затворниците имат отрицателен опит от училище. Поради това някои се нуждаят от помощ, за да се мотивират да започнат училище. В първата учебна фаза най-често се налага тази група да бъде овладявана от опитен педагог, който да поставя задачи в съответствие с индивидуалното ниво на ученика.

За образователните потребности може да се съди по броя на участниците в образователни програми, по курсовете, за които се интересуват и по целите, които си поставят учениците през учебния процес. От тази гледна точка образователната система трябва да проявява гъвкавост при избора на предлаганите курсове. Проявата на гъвкавост позволява да се направят заключения за оптимална организация на курсовете.

По-голямата част от затворниците имат твърде кратка присъда, за да се дипломират. Но въпреки това е важно да бъдат включени в образователни програми. Някои продължават образованието си започнато навън или по време на предишни присъди. Малките присъди не намаляват важността и потребността от образование или от практически умения за ежедневиия живот. За това се предлагат краткосрочни курсове, които да завършат преди края на присъдата.

Други потребности

По-голямата част от лишените от свобода имат потребности, които не могат да бъдат задоволени само с образование. Мнозина са зависими от наркотици и броят на рецидивите е висок. От решаващо значение са програми, които да подготвят затворниците за живот в обществото без криминални деяния. Нужна е помощ за планиране на живота след освобождаването - намиране на жилище, намиране на работа, стабилизиране и планиране на финансовото положение и т.н. Преди тези потребности да са удовлетворени освободените бивши затворници вероятно няма да имат полза от придобитите знания или дипломи.

Каква роля може да има образованието в затвори за справяне с тези потребности? Важно е да се подчертае, че учителите не са нито терапевти, нито социални работници, но те много често се сблъскват с личните проблеми на учениците си. За да се откликне всестранно на потребностите на хората зад решетки би трябвало персоналът на затвора, учителите, социалните работници и лекарите да работят в тясно сътрудничество по един добре организиран начин.

Преди да представя резултатите от изследванията бих желал да кажа, че образованието в норвежките затвори поддържа много висок стандарт на качество. Ще посочвам обективните успехи, но ще акцентирам върху проблемите и предизвикателствата в областта на образованието, защото смятам, че само при съпоставяне на „това върви добре“ с „това можем да подобрим“ ще имаме възможност да превърнем добрата организация в още по-добра.

Образованието в затвори: обхват и тенденция на развитие

Имат ли всички лишени от свобода възможност за учат?

Не може да се покрият образователни дефицити, ако лишените от свобода нямат възможност да участват в образователни програми. Тази възможност има около една трета от популацията на затворите. В анкета сред лишени от свобода, които не учат по време на изтърпяване на присъдата, на въпроса: „Бихте ли посещавали училище в затвора?“ 44 % отговориха „да“. Очевидно, за да се отговори на потребностите на тази група, тенденцията на развитие на образованието в затвори е „разрастване и разширяване“.

Имат ли учащите се в затвора достъп до курсовете, за които се интересуват?

Само половината от учащите в затвора посещават предпочитаните курсове. Това означава, че другата половина предпочита друг вид образование пред това, с което се занимава. Основно тази група се интересува от професионално образование. Някои от тези ученици вече участват в професионални курсове, а други посещават курс за компютърни умения и общообразователни модули. Когато казват, че биха предпочели друг курс, те или искат професионален курс, различен от посещенията, или курс, който не се предлага в дадения затвор.

Очевидно много важно е училищата да познават по-добре предпочитанията на затворниците. Важен критерий за преценка на предпочитаните програми е броя на желаещите да участват в тях. Програмите би трябвало да се приспособяват към потребностите.

Както вече посочих половината от неангажираните с образователни програми биха посещавали училище. Какви са предпочитанията на тази група? Както и сред групата на учащите мнозинството от тях се интересуват от професионални курсове и от краткосрочни курсове за компютърни умения.

Става ясно, че за задоволяване на образователните потребности на лишените от свобода е важно да се увеличи броя на предлаганите професионални и компютърни курсове. Учебните програми за начални компютърни умения вече са изготвени и утвърдени и с лекота може да се увеличи броят им. Но голямото разнообразие на професионални направления ни изправя пред много трудности за организиране на теоретичното и практическото им усвояване в затворите. Училищата биха могли да работят в по-тясно сътрудничество със затворите, като учебната практика се съчетава с текущите работни програми? готварство, чистене и пране, строителство и поддръжка и др. По този начин предлаганите възможности за професионална квалификация ще нараснат при минимални разходи.

Форми на обучение -удовлетворяват ли те учащите?

Можем да разделим организацията на учебния процес на два основни метода: *класно-урочно* и *индивидуално обучение*.

Класно-урочно обучение

Тази форма на обучение се използва основно в общообразователните програми. В рамките на учебния час всички ученици учат един учебен предмет по еднакъв учебен план. Учителят преподава уроци, поставя въпроси, задава индивидуални и групови задачи.

Позовавайки се на данните от проведени анкети с учащи се можем да заключим, че този метод е подходящ поне за две групи ученици: 1. Ученици, които се нуждаят от мотивация. 2. Ученици, за които точно този учебен предмет е важен за подготовка на изпит и дипломиране.

Предизвикателството пред този метод е учителят да съобразява изискванията си и темповете на преподаване по нивото на учениците.

Индивидуална форма на обучение

Често ученици от класно-урочната форма на обучение се отказват поради бавното темпо и се насочват към индивидуално обучение. Учениците аргументират мотива си

за индивидуална подготовка с поставената си цел - да вземат изпитите и да се дипломират с тенденция да продължат висше образование.

Индивидуалната подготовка се извършва в класна стая без учители или с индивидуален консултант. В повечето регистрирани случаи смесеният вариант - индивидуално обучение с консултант/ръководител се оказва по-ефективен. В някои научни изследвания тази смесена форма се препоръчва да стане основна организационна форма.

Каква е ползата от образованието в затвори?

В анкети учениците изтъкват две основни ползи от полученото в затвора образование:

Образователни ползи

Много от обучаваните акцентират на придобитите знания и на получената квалификация. Някои ученици наблягат на възможността да продължат обучението си в „последващите класове“ и да се дипломират след излизане от затвора.

Ситуационни ползи

Под ситуационни ползи се разбират ползи, които за цивилни ученици не съществуват.

Голяма част от учещите лишени от свобода твърдят, че в училище времето минава по-бързо или, че образователните програми са за предпочитане пред работните програми, в които работата е рутинна. Учебните занимания им дават чувството, че правят нещо позитивно, че времето в затвора не е напълно изгубено. Някои ученици смятат, че училището предотвратява негативни психологически въздействия на престоя в затвора.

От казаното до тук става ясно, че доброто образование в затвори изисква висока гъвкавост при избора на предлаганите професионални курсове и форми на обучение. Проявата на гъвкавост се отразява на принципите при назначаване на учители. Ако всички учители са назначени с постоянни договори, тогава училището ще може да предлага само курсове според квалификацията на учителите. За да предложи съответните консултанти по различните професионални курсове и учебни предмети училището трябва да ангажира голям брой преподаватели. Прекалено голямата гъвкавост обаче предизвиква хаос. *Комбинираният подход - постоянно назначени учители по най-търсените предмети/курсове и временно назначени консултанти- може да предложи и гъвкавост, и стабилност на образованието в затвори.*

Въпросът за образователните потребности на лишените от свобода и тяхното задоволяване показва, че от училището се очаква да изпълнява и други функции, да задоволява и други потребности. Но сами образователните отдели не биха могли да се справят с тези задачи. За да се отговори цялостно на всички потребности би трябвало всички затворнически служители, учители, социални работници, психолози и терапевти да работят в много тясно сътрудничество с всеки лишен от свобода ? по индивидуален, но организиран начин. Тук трябва да подчертая важността на един индивидуален, цялостен план ? план в холистичен аспект и ориентиран към бъдещето. В този план би трябвало да се включат за решаване практически въпроси като ? подслон след напускане на затвора, водене на домакинство, намиране на работа, подходящи дейности за свободното време и др. Ако всички тези потребности са задоволени, ползата от участието в образователни програми ще бъде многократно по-голяма, както по време на присъдата, така и след изтърпяването и.

Соня Къртен-Вартио, Затвора Вааза, Финландия

Да се предлага професионално обучение на лишените от свобода означава да им се даде избор за бъдещето. Всички познаваме образователните дефицити сред тях. Във Финландия например 60% от затворниците нямат професия или умения за пазара на труда. Ако не придобият професионална квалификация докато изтърпяват присъдите си, те ще се окажат в още по-тежка ситуация след напускане на затвора - без професия и с криминално досие. Разликата между броя на нуждаещите се от професионална квалификация затворници и броя на реално получаващите тази възможност е огромна. Във Финландия само 6,6% от всички затворници посещават програми за усвояване на професионална квалификация. Опасявам се, че ситуацията е подобна в почти цяла Европа, а в някои страни е дори по-лоша.

Правни аспекти

Правото на професионално обучение е едно от най-важните човешки права посочено в редица международни декларации, споразумения и препоръки. Това право се отнася и до лишените от свобода. Но изхождайки от принципа, че основните човешки права са индивидуални, а не групови права, те доста често се пренебрегват или нарушават в цяла Европа. Фактът, че правителствата не приемат препоръките достатъчно сериозно, когато те се отнасят до затворници, ограничава възможностите и шансовете им за промяна начина на живот и криминалната идентичност. Всички знаем, че когато човек е отхвърлен от обществото и от пазара на труда, вероятността за извършване на ново престъпление е най-голяма. Спестяването на финансови средства чрез ограничаване на средствата за професионално обучение на затворниците е един много лош начин за справяне с рецидивизма. Но това е въпрос не само на пари, това е въпрос на принципно отношение към образованието и към представата за човека, в случая осъденият с лишаване от свобода.

Нарушаването на основните човешки права винаги се дължи на липсата на зачитане, внимание и уважение. Как да се задоволят образователните дефицити на лишените от свобода е голямо предизвикателство за пенитенциарната система в цяла Европа. Може би принципното отношение към правото на обучение е основният, ключовият фактор в борбата срещу престъпността в европейското общество. А ние всички знаем, че цената на престъпността е многократно по-висока от цената на образованието и обучението в затворите.

Представата за човека

Когато разсъждаваме над човешката природа можем да погледнем по различни начини на затворника. Преди няколко години разговарях с Главния Директор на корекционните служби в една европейска страна. Дискутирахме важноста на професионалното обучение за лишените от свобода. Това, което той каза, би могло да се каже от служители на пенитенциарната система във всяка европейска страна. Този директор каза това, което мисли, докато повечето хора по-често говорят не каквото мислят.

Ето неговото искрено мнение: *„Хората, с които си имаме работа, са направили голяма, огромна грешка като са извършили престъпление. Заедно с криминалното деяние те са разрушили и собственото си бъдеще. Не си струва да се прави нещо за*

хора без бъдеще. Те сами са изгубили бъдещето си, а с това са изгубени и за обществото”.

Предполагам, че всеки, който е работил в образователната система на затворите, е слушал подобни коментари и сам си е задавал въпроси като: „Защо го правим?, Струва ли си усилията да връщаме престъпници в правия път? Кой не е чувал обичайните извинения: Парите в бюджета не са достатъчни за професионално обучение. Има толкова млади хора, които не са извършили престъпление, а нямат възможност да учат и т.н.“. Хората по принцип признават правото на професионална подготовка за всеки, но в мислите си те изключват затворниците от това право. Дори образовани и интелигентни хора изразяват съмнения за смисъла на образованието в затворите.

Хората, които не одобряват професионалното обучение в затворите, са убедени, че човек не може да се промени. Който веднъж е извършил престъпление, остава престъпник завинаги. Този начин на мислене отразява *детерминистичната представа* за човешкия род. Човек с детерминистично мислене не вярва, че хората могат да се променят, да се поучат от миналото си и да действат по нов начин, за да променят бъдещето си. Другото широко разпространено схващане за човека е *технократската представа*. Технократският поглед върху човешката същност не допуска, че всяко човешко същество има свободата на избор между различни начини на поведение. В технократски смисъл затворникът е обект, който трябва да се формира, променя, манипулира. Средствата за постигане на желаната промяна са лечение, социализация, образование. Това схващане изглежда на пръв поглед хуманистично, но не е! Технократското разбиране е детерминистичен възглед за човешкия род. Третият възглед за човешкия род е *хуманистичната представа* за човека.

Отлични примери за прилагане на хуманистични възгледи са затворите в Трондхайм-Норвегия и професионалният център ТАМУ в Дания. В тях не детерминистичната, а хуманистичната представа за човека е основна личностна характеристика на служителите и от там характеристика на цялостната работа. В тези заведения лишените от свобода не просто усвояват професия. Работейки те се учат на отговорно поведение. Затворниците-ученици се възприемат като мислещи индивиди, които имат воля и са способни да действат волево. Дълбокото убеждение е, че тяхното бъдеще не е предопределено от социални, биологични или материални условия, нито е ограничено от вродени качества. Изводът от този начин на мислене е, че човешкото същество се променя и развива от деня на раждане до деня на смъртта си, защото не идва на този свят с предначертана програма за развитие.

Дали един човек се е променил преценяваме не по думите, а по делата му. Разбира се преценката е на база днешните му дела, а не делата от миналото му. Използването на тази философия в професионалното обучение и работата по практика дава шанс на всеки затворник да покаже на околните кой в действителност е той и шанс да започне на чисто. За разлика от технократското схващане за лишения от свобода, при хуманистичното разбиране бъдещият живот не зависи от това, което другите могат да направят за него, нито от уменията на експертите или учителите. Затворникът не се третира като пасивен обект, а като активен субект. Той е достатъчно умен да прецени какво е добре за него самия. Тъй като той самият е субект -свободен и способен да действа, този факт ще повлиява действията му всеки ден. Човекът става по-активен, защото не очаква някой друг да взема мерки за живота му. Затворникът започва по-ясно да осъзнава колко важно е да бъде отговорен и другите да могат да разчитат на него. Започва да разбира колко ценно е другите да го уважават. Така става по-самоуверен, повишава се самочувствието и самоуважението му, появява се чувството, че той също е важен и силен, както хората край него. Ако човек получи възможност и успее сам да промени представата за себе си, без да е принуждаван от някой, който смята, че знае по-добре какво е „най-добре“ за него, тогава тази нова идентичност има шанс да стане постоянна.

Професионалната подготовка е само инструмент в този процес, но затворникът е този, който използва инструмента. Ролята на учителя е просто да посочваме и разясняваме всички възможности и варианти за избор, да окуражаваме нашите ученици-затворници да използват здравия си разум и собствен потенциал, за да изградят нов, по-добър живот за себе си.

Вярваме ли, че хората могат да се променят или смятаме, че нашата съдба е предопределена и единственото, което можем да направим в живота си, е да приемем този факт? Ако нямаме увереността и доверието в хората, че днес те могат да действат по различен начин от вчера, тогава не бихме станали учители, а градинари, които поливат растенията си, за да гледат как растат според очакванията им. Но човешкото същество не е растение, което расте по предназначение начин. Човекът не е и животно, което сляпо следва инстинктите си. Човешкото същество има воля и разум и е в състояние да избира най-добрия вариант за себе си. Би трябвало да има начини и възможности, от които да се учим как от мечта да направим рало. Предлагането на тези образователни възможности е отговорност на първо място на правителствата и второ на затворническите администрации. Някои от лишените от свобода може би ще решат да продължат да правят мечове и ние като учители трябва да уважим дори този избор. Само те могат да решат кога е дошло тяхното време за превръщане на мечта в рало. Нашето най-важно задължение като учители е да предоставяме на затворниците пълна информация за наличните образователни възможности в затвора, да окуражаваме и уважаваме техните лични решения.

Аз не се съсредоточих върху психологическата промяна на лишения от свобода, а фокусирах нас - работещите с лишени от свобода, защото нашият начин на мислене и нашите представи за човека винаги, и то съвсем пряко, повлияват психологическата рехабилитация на затворника. Нашите схващания и отношение към човешките същества играят решаваща роля за вида и качеството на предлаганите условия и възможности за учене в затвора. Не с думи, а с нашите действия в ежедневната работа, ние ясно показваме в каква перспектива възприемаме човека до нас.

Всички ние знаем колко предизвикателна е обстановката във всеки затвор. Смятам, че схващането за човека и зачитането на човешките права са най-важните фактори, ако обществото наистина желае да промени използваните средства спрямо затворниците, ако действително искаме да превърнем мечта в рало. Отношението на обществото към затворниците е изключително важно, ако действително искаме да ги интегрираме. Липсата на доверие в човешката способност за промяна придава много песимистичен вид на нашето общество. За съжаление отношението към лишените от свобода в почти всички страни става по-безмилостно твърдо. В обществото и сред политиците има твърде малко разбиране към провинилите и провалилите се. Вместо да се търсят начини за помощ на лишените от свобода те да станат част от обществото, се търсят начини те да се изключат по-ефективно от обществото - уж за негово добро. Тези разсъждения не звучат особено мъдро. Само в някои страни политиците са по-далновидни. Убедена съм, че страните, които са готови да инвестират в образованието и професионалната подготовка в затвори, в най-кратък срок ще бъдат възнаградени.